

GAÁL GÁBOR JELLEMRAJZA ÉS AMI HÁTRAVAN

Az alkotó élet természetes követelménye, hogy teljesítményekben mérhesse magát. 1957-ben vázolta fel Tóth Sándor az újra megindult *Korunk* 2—3. duplaszámában Gaál Gábor hagyatékának tudományos feldolgozását, s első feladatnak a Gaál-írások kiadását, másodikként egy Gaál-monográfia szerzését, harmadikként a régi *Korunk*-folyam szintetikus történelmi értékelését tűzte ki. Másfél évtized telt el azóta, s elsőnek meg is valósult az immár háromkötetes *Válogatott írások* kiadása: a tavaly megjelent rész publicisztikai írásokon kívül hozta a filozófiai jegyzeteket is, melyekre Tóth Sándor azóta színre lépett Gaál-monográfiája* jó részt felépül. A sorrend logikus, és magyarázatot is ad az eltelt időről. Gaál Gábor tanulmányaival, cikkeivel, jegyzeteivel a kezében a mai olvasó felkészülten fogadhatja az életrajzot, melynek jelképes címe, a *G. G.*, újabb nemzedékeknek is jelenti már hazai magyar szellemi életünk szocialista úttörőjét, az egykori *Korunk*-szerkesztőt és *Utunk*-alapítót. Ha még hozzátesszük, hogy közben megjelent Méliusz József szerkesztésében a *Korunk irodalma* című sorozat első kötete (*A Korunk költészete*, Szász János tanulmányával), s folyik egy *Korunk*-elemzés is e sorok szerzőjének tollából a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* hasábjain, akkor nyugodtan vallhatjuk, hogy a tizenöt esztendővel ezelőtt adott program nem maradt pusztában elhaló szó.

Az 1964-ben, 1965-ben és 1971-ben közrebocsátott Gaál-anyag mindenképpen megsűrgette a teljes életképet. Gaál Gábor elsősorban mint jeles szerkesztő vált emlékezetessé, válogatott írásai azonban a mára eléggé szűkre szakosodott szerkesztő-fogalmat széles skálájukkal és témagazdagságukkal túlhaladják, ugyanekkor azonban külön „műfaj”-ként is ható jellegzetes rövidségükkel (alig emelkedik ki egy-egy hosszabb tanulmány) a glosszáiról ki nem írt valójára engednek következtetni. A Gaál Gáborról így időlegesen kialakult ellentmondásos benyomásokat oldja most fel Tóth Sándor kitűnő írói személyiségrajza. De nemcsak a Gaál Gábor után felnőtt évszázatok számára tisztul így az összkép, hanem a kortársak számára is, akik hol a szigorú kéziratgyártónak és mord kritikusnak, hol a mestéri professzornak és talán egy-egy groteszk elfutamodás szerzőjének, végül pedig a rejtélyes áldozatnak egybe nem vágó színfoltjait őrizték meg kopott emlékeztükben. Most, hogy mély megrendüléssel végig követhettük Gaál Gábor sorsának és benső történéseinek tényekből és lélektani elemzésekből bátran és nagy boldozaton megvont pályáivét, tudjuk csak igazán, ki is volt ő számunkra, sőt sejteni kezdjük, mit fog Gaál Gábor nemzetiségi kibontakozásunk javára a jövőben is jelenteni.

*

* Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról*, a *Korunk* szerkesztőjéről. Kriterion. Bukarest, 1971. A kötetet L. Gaál Anna összeállításában Gaál Gábor megjelent műveinek bibliográfiája egészíti ki.

„Nem egy félreértés és félreértékelés“ elosztatásával bontja ki a múltból Tóth Sándor az eddig alig ismert lírikus és filozófus Gaál Gábort. Nem abban az értelemben, hogy megjelent vagy meg sem jelent verseit és ifjabb korából őrzött vagy egyetemi kurzusain szereplő filozófiai anyagát fölébe helyezné a szerkesztői és irodalompolitikai életműnek. Lírai indulásról, alaphangról, a líra „igézeté“-ről van szó, s egy sokrétű, ellentétek sarkította filozófiai „odisszá“-ról, két olyan „plusz“-ról, amelyek ismerete nélkül hamis képet adna egy száraz, csak-irodalmi besorolás. S az utat a lírától az irodalmi kritikáig, a bölcséleti tájékozódástól a világnézeti állásfoglalásig a monográfus oly meggyőzően világítja meg, hogy vele együtt vállaljuk a konklúziót: „Gaál Gáborban az íróművész és a filozófus szintézise valósult meg egy személyben. A szerencsés találkozás következtében az irodalmi művet kettős perspektívából vizsgálta: azonosulva és elkülönülve tőle; az irodalmat egyszerre értette belülről, autonóm önvilágában, és látta kívülről, az egész összefüggésében mint az ember világának szerves, működő részét.“

A személyiségképlet filozófiai összetevőinek feltárásával Tóth Sándor meg tudja okolni mindazt az elfogultságot, mellyel „a megcsontosodott ortodoxok és a buzgó neofiták eretnokséget gyanítottak a marxizmus Gaál Gábor-i felfogásában“, s ugyanekkor rátalál a spekulatív hajlamok ama lelki ága-bogára is, mely időnként — a harmincas évek elején is, a negyvenes évek végén is — magának Gaál Gábornak ugyan nem dogmatikus, de balos türelmetlenségéhez vezethetett. A fiatal Gaál ellentétes filozófiai erőtereken hatol át, racionalista beállítottsága eleve szembehelyezi Bergsonnal vagy Freuddal, vonzza és taszítja (élete végén is foglalkoztatja) Nietzsche, az emigráció magányában felkísértének katolikus gondolkozáselemek is töprengő önmegkérdőjelezési közepette, kitérőkkel Kantról Hegelre kapcsol át, s mint az alakulás főszóra éppen a hegelianus érdeklődés vezetői el Marxig. Tóth Sándor kritikái nyitottságról beszél, mellyel Gaál Gábor minden filozófiai irányzatot végigpásztáz, s mert választ keres a magyarság, az emberiség nagy kérdéseire, nem alkuszik meg eklektikus egyenlítésekkel, hanem folyton-folyvást továbbhalad, miközben „a talált értékeket vagy vélt értéket gondolatlaboratóriumában beolvasztja, újraönti, újraalkotja magának“. Közös nevező mindig a humánium, s Tóth Sándor egyik bravúrja, ahogyan a husserli fenomenológia s a cselekvés és megismerés marxi valóságszemlélete közt található egyezéseken is végigköveti Gaál sajátos gondolati kibontakozását.

Érthető, hogy a filozófus Gaál az ifjú Marx filozófiai formálódásán át jut el az osztályharc politikumáig, s amikor már a felszabadult világban elsőnek ad elő a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen marxizmust, a naiv Marx-hamisításokkal és a még veszedelmesebb Marx-vulgarizálásokkal szemben a materialista elméletbe való behatolást éppen az ifjú Marx bemutatásával kezdi. Mondanunk sem kell, hogy éppen az ellenkezője ez ama kísérletezéseknek, melyek a teljes Marxtól s még inkább Lenintől való elidegenedés útvesztőiben fordulnak vissza az ifjú Marxhoz, no de erre nem a monográfia tér ki, ezt magunk tesszük hozzá a Tóth-féle okfejtésekhez, semmit sem vonva le azok axiómának is beillő értékéből. Mert ez az igaz: „...Gaál Gábor marxizmusa nem úgy alakult ki és fejlődött tovább, mint negativista tagadása minden olyan filozófiai eszmének, amely a marxizmus klasszikusainál nem fordul elő. A marxi—lenini filozófiát, a marxizmus szellemét Gaál kovásznak, rendező elvnek tekintette, s a filozófiai örökség minden olyan eredményében, amely nem bizonyult e szellemmel szembeszegülő ellenlábásnak, a filozófiai építkezés felhasználható anyagát látta, amit áthasonítva be lehet és be kell építeni a kor filozófiájába.“

A filozófiai kalandozásnak és célbajutásnak természetesen magában az egyé-

niségalkulásban van a titka. Tóth Sándor érdeme, hogy a feltételezhető gyermekkori szorongásoktól és dacoktól (ütközése a parasztcsaláddal, melyhez „kiadják“, ugyanolyan nyomottságot jelenthetett, mint szembekerülése apjával, aki „törvénytelen“ származásban hagyta) a kisiskolás bukáson és váratlan előmenetelen át egészen a háború és béke, rendszer és forradalom, irodalmi örökség és avantgardizmus dilemmáig nyomon követi a Vörösmarty-képletben, majd Ady-követésben saját nemzeti és társadalmi elkötelezettségét vállaló Gaál Gábor formálódását. A kikristályosodó „magatartási norma“ teszi Gaált 1919-ben kommunárrá, ez viszi emigrációba, de ez hajtja — s ezt jó tudnunk — eszmei válságba is, amikor „a konklúziót...“, hogy csak magyarként tud internacionalista lenni, torkára forrasztja az internacionalizmusnak az a szimplifikáló, vulgarizáló értelmezése, amely a kommunista mozgalomban és főként egyes hangadó balos emigráns körökben ebben az időszakban érvényesült“. Mi inkább a helyesen értelmezett internacionalizmus és a polgári eredetű, utópista elemeket tartalmazó kozmopolitizmus ellentétéről beszélünk, de nem is a szóhasználat a fontos, mint inkább az, hogy Gaál magatartási normájának Tóth Sándor felismerésében elválaszthatatlan emberi és magyar magva van, s ennek érvényesülése egyben Gaál egész pályafutásának jellemzője is: ez avatta őt a romániai magyar szellemi közélet nagyjává. A nyugati emigrációban töltött időnek olyan jegye ez már, mely előrejelzi a gyökéresztést Erdélyben és a „romániaiság“ teljes kibontását. Ez is — akárcsak a monográfiában későbbi vonatkozathatóságai miatt jogosan kiemelt „Széchenyi-főiskola“ bécsi tervezete — „oly következetességgel vonul végig egész pályáján, hogy joggal tekinthetjük a kiteljesülő eredmény, a Korunk szellemi népfőnt-eszméje legkorábbi előképeinek“.

A teljes Gaál-képletből visszamenőleg kibontott „premarxista“ filozófiai előképződés sok mindent érthetővé tesz, az irodalompolitikus Korunk-szerkesztő mélyére azonban csak még egy acéltűkör segítségével tekinthetünk. Tóth Sándor megoldotta ezt a nehéz feladatot is: felbontva az avantgardizmus és realizmus paradox egybehangzását, illetve látszólagos ambivalenciáját a Gaál-életműben. A fiatal Gaál Gábor kassákista, majd azt is túlhaladó, Tristan Tzara dadaizmusát értékelő lírai rokonszenve, sőt saját idevágó verstermése éppen úgy nem tagadható el, mint ahogyan kielemezhető később is Gaál kritikai értékeléseiből az álmvilág betudása a valóságba, az irodalmi izmusok számontartása és értékeik megbecsülése, annak ellenére, hogy a Korunk-szerkesztő a valóságirodalom, dokumentumirodalom, új realizmus és kimondottan a szocialista realizmus eszmei megfogalmazója, propagátora, irodalmi serkentője. Tóth Sándor kettős mozgásban szemlélteti a jelenségek alakulását: egyrészt magának az irodalmi avantgardizmusnak belső polarizációit, ellentétes irányai közt a forradalmi vonalról való letéréseket, a polgári dekadenciát állapítja meg, másrészt azzal a jeles megfigyeléssel járul hozzá a monográfia jellemportréjához, hogy Gaál nem kívülről szemlélte a húszas évek „avantgarde-kavalkádját, hanem éppenséggel benne van a forgatag fősodraban“, s az avantgarde-értékek megtartva-meghaladásával jut el az új realizmusig, melynek koncepciójába számos avantgarde-vívmányt be is épít. Lehetővé teszi ezt a következetes szüntézist éppen Gaál irányelv-megfogalmazása, mely szerint a művészetnek az élet kifejezésében elsősorban igazságra kell törekednie. Vonzódása a kiutat kereső avantgarde-irányzatokhoz éppen úgy ebből az elvszerűségből ered, mint túllépése is a formaiságba rekedő irodalmi irányzatokon. Megint el kell fogadnunk Tóth Sándor dialektikus-genetikus láttatását, amikor kimondja: „... szépség és igazság szembeállítására már az 1929—30-as évek tényirodalom—dokumentumirodalom—valóságirodalom koncepciója felé mutat és tovább, Gaál

Gábor realizmusfelfogása felé, amely... tulajdonképpen maga is avantgarde-fogantatású.“

Az avantgarde-kísérletekig visszavezethető igazságkeresés eredményeként kibontakozott szocialista realizmus a maga emberközpontúságában, társadalmi felelősségében nem volt azonos a szektás-dogmatikus szemléletű kispolgári értelmezéssel, mely egészében dekadensnek bélyegezte meg az avantgardizmus művészetét, s nemcsak alárendelte, hanem meg is tagadta a szépséget. Gaál Gábornak már mint Korunk-szerkesztőnek írható javára, hogy filozófiai „nyitottsága“-hoz hasonlóan avantgarde-elemekkel előképzett világnézeti realizmusában rádöbben a magyar szociográfiai irodalom sajátos jelentőségére. Minden kritikai fenntartáson innen és túl olyan benső érdeklődésről és funkció-felismerésről van itt szó, mely Gaál Gábor gondolkodását ugyancsak megkülönbözteti nemcsak a liberális-polgári elemek ítéleteitől, de a népi írók fejére később anatómát kiáltó dogmatikusoktól is. Gaál Gábort újra átélve, valóban újrafogalmazhatjuk véleményünket a szocialista realizmusról, melynek kritériuma csak életvalóság-tendenciája, vagyis az embert szociológiai lényként felfogó szemléleti mód, anélkül hogy temperamentum, módszer, művészeti változatok dolgában megkötné bárkinek is alkotó kedvét és kezét. Ha bizonyos balos túlzások beszűremlését Tóth Sándor nem is hallgatja el, a hangsúly mégis arra a történelmi szerepre esik, mellyel Gaál annak idején az irodalom társadalmi meghatározottságának és jelentőségének felfogását hozta be a romániai magyar irodalmi tudatba.

Az előjátékok részletezése után megnőnek a lapszerkesztő Gaál irodalomtörténeti jelentőségének arányai. Nem mintha éppen ebben a vonatkozásban nem előzte volna meg Tóth Sándor — egyébként alcímében is „a Korunk szerkesztőjéről“ szóló — tanulmányát számos más cikk, a szerkesztés alkalmoszerűen esetleges lehetőségein túl azonban csak most láthatjuk világosan Gaál Gábor eredendő eredetiségét. A Román Kommunista Párt többszatsornás irányító szerepe mellett a monográfus kiemeli Gaál nagyfokú önállóságát, tudásának, tekintélyének, egyéniségének döntő szerepét. Ha — Tóth Sándortól ez esetben eltérőleg — a *Nyugat* Babits—Móricz-féle érájának a polgári liberálisokéhoz hasonló bírálatát távolról sem tekintjük mégé népfronti előzetesnek, annál következetesebben derül ki Gaál személyi rátermettsége a kommunistaság és népiség történelmileg esedékes lenni összevonására, amint a Kassák-vitában vagy a Márciusi Front körül támadt dialógusokban tőle függ a Korunk állásfoglalása. Az első dilemmát Gaál Gábor azzal dönti el, hogy „csak tiszta fegyverekkel“ hajlandó a baloldalon belül támadt vitákba beavatkozni (a jelenséget e sorok írója 1971 őszén Pozsonyban tartott egyetemi előadásán maga is részletezte), az Illyés Gyuláék, Veres Péterék ellen berzenkedő polgári liberálisokat pedig a Hatvány Lajoshoz írt 1937. december 20-i, már sokszor idézett levél utasítja rendre. Tóth Sándor érdeme, hogy Bálint György rokon érveléseinek idézésével leveszi Gaálról a népi írókkal kapcsolatban „allergiásan érzékeny egyes zsidó származású tollforgatók“ előítéleteit.

A tizenkét esztendő s Korunk-szerkesztés központi kérdése azonban mindezeknél lényegesebb: a honiség idő- és térbeli koordinánsainak kor- és valóság szerű tudatosítása — az akkori „itt és most“ —, szemben a helikonizmussal, annak akár mitizáló történelmiességével, akár polgári esztétizálásával, de legfőképpen szemben azzal a többé-kevésbé nyílt váddal és bojkottal, mely erről az oldalról Gaál Gábort és lapját érte. Tóth Sándor rámutat arra, hogy Gaál mint filozófiailag és irodalomtudományilag előképzett, rendkívül tudatos és küldetésében hívő kritikus milyen jogosan fordította vissza a fegyvert, s kérte számon éppen az *Erdélyi Helikon* szerkesztőitől a konkrét hazai felelősséget, a népi valóságot, a társadalmi be-

gyökerezést és állásfoglalást, a romániai magyarság sorskérdéseinek feltárását, egy reális nemzetiségi tudat kialakítását és „...a Bartalis útját“. Esetenként érthető hergeltségek túlzásokba hajthatták a kritikust, az alaphang azonban sohasem a kizáró és megsemmisítő pálcatorrés, hanem inkább a megnyerés, a közös frontra állítás, azonos helytállás követelése a vidékiességgel szemben. Jellemző erre a tényleges irodalmi értékek elismerése, a „székely írók“ (Kacsó Sándor, Tamási Áron, Szentimrei Jenő) nem műtermi, hanem valóságirodalmi fellépésének bátorítása, a Vásárhelyi Találkozó komolyanvévése, a behatolás a fiatal realisták (Böződi György, s tegyük mi hozzá: Szemplér Ferenc) erősödő táborába, ami a Korunkgárda következetesen baloldali — ma minden tankönyvből ismert — törzsét valóban antifasiszta népfronti szerephez segítette, egy szűk belkörösdi leküzdésével. Tóth Sándor kissé összevontan tárgyalja a lapszerkesztés rendkívül gazdag problémakörét, de annál világosabban fejti ki, hogy éppen a honiság következetes társadalmi vállalásával lett Gaál Gábor az egykorúan még csíraállapotban rejlő szocialista eszmeiségű romániai magyar irodalom világra segítője, anélkül hogy türelmetlen lett volna a nem szocialista irodalom humanista értékeivel szemben.

Külön kell kitérnünk a Tóth-féle elemzések egy szép s máig aktuális esete: Gaál Gábor és Németh László viszonyának jellemzésére. Vekkerdi László 1970-ben megjelent kismonográfiája Németh Lászlóról kap itt elégtételt felesleges félreértésekkel szemben, amikor most a Gaál-monográfus állapítja meg: „...ha a harmincas évek végéig Gaál Gábor és Németh László más-más hangnemben szólanak is, három évtized távlatából számuk sajátos módon összezseng.“ Ideológiai ellenfelekről volt szó, e tekintetben elmaradhatatlan világnézeti bírálatról is, de Gaál „készséggel hajtotta meg az elismerés zászlaját az igazi valóságfeltáró művészi teljesítmény előtt“, hiszen kettejük irodalompolitikai konvergálására került sor, s a Korunk-szerkesztő „a hozzá oly közelálló irodalomeszmények megvalósulását“ üdvözölhette Németh László regényeiben.

A korszak mérlegében Tóth Sándor az objektív kisebbségi lét megkövetelte népi-nemzetiségi demokratikus platform irodalompolitikáját értékeli Gaál Gábor magatartásában, utalva arra, hogy nem rajta múltott egy legrealisabb, leghonibb, legnemzetiségibb irodalomkoncepció időleges sikertelensége. Ezzel a platform-vállalással kerül közel Tóth Sándor a mai szintetizáló irodalompolitikai felfogáshoz, mely immár a szocializmus társadalmi feltételei közt vallja egynek a Gaál hirdette egyetemet az „itt és most“ korszerű honiságával. Kántor Lajos és Láng Gusztáv hamar népszerűvé vált hazai magyar irodalomtörténetében találkoztunk ezzel a gondolatmenettel, s csak elégtétellel állapíthatjuk meg a Gaál-monográfia benső egybecsengését az új irodalomtörténeti összefoglalásokkal és értékelésekkel.

Ami pedig az epilógust illeti (ez a Tóth-műben az ötödik fejezet): elnagyolt-ságában is távlatokat, képzettársítások légióit nyitó. Amint az előzőkben Gaál Gábor levelezése — főleg a Méliusz Józsefhez írt és tőle kapott levelek őszintesége — adott a sokszor elvont tematikának személyi közvetlenséget, úgy itt a monográfia-író már saját emlékeiből is meríthet, s mind a maga, mind egykori évfolyamtársai (Bajor Andor, Hajós József) közvetlen élményanyagával izesíti a fejtegetéseket. Az oktató, a mester képenek vetítésébe azonban árnyként nyomódnak az utolsó évek ellentmondásai. Egy fizikai hasonlat — a vasreszelék és az ércőmb magatartásának megkülönböztetése a dogmatizmus mágneses terében — átsegíti a Gaál-értékelést néhány Utunk-cikk meggondolkozató tévedésén, de a *Valóság és irodalom* című 1950-es cikkgyűjtemény bírálata ürügyen megindult támadásozozat és a flagelláns-voltában is a szocialista realizmus elveinek gépies alkalmazásával szembeszálló önbírálat közt támadt űrben már csak tapogatózni

lehet. Tóth Sándor jegyzetben említi meg a Gaál-könyv bírálóit, Sőni Pált, Csehi Gyulát és Robotos Imrét, de hiányzik mindhármasuk utólagos konfessziójának megbecsülése. A probléma alkotó marxista szempontú, megnyugtató tisztázása a jövő Gaál-kutatására vár.

*

Tizenöt év után megértük tehát egy álmunk teljeseését. Kezünkben a Gaál-monográfia, s egyáltalán nem gondfelejtő múltidézés, sokkal inkább mai tanulságok tárháza. Ezt is vártuk.

De vajon beveződött-e ezzel a kiadvánnyal a Gaál-kutatás?

A marxista személyiségelmélet megkívánja a magatartáson túlmenő társadalmi hatékonyságnak, a pszichikai tevékenység külterjes, a közélet áramkörében betöltött szerepének konkrét vizsgálatát, s amit például Tóth Sándor egyhelyütt a Korunk-csoportnak az *Erdélyi Helikon* íróira gyakorolt befolyásában lát kifürkészendőnek, azt szívesen tanulmányoznók az egész nemzetiségi, romániai vagy kelet-európai művelődéstörténet fonadékaiba emelten is.

Az esedékes Korunk-monográfia hozhat e téren újat.

Bardócz Lajos: Anyaság